

کاربردِ جمع مکسر

در زبان فارسی

مؤلف:

محمد عارف کینو

نیکخو، محمد عارف
کاربرد جمع مکسر در زبان فارسی / مؤلف محمد عارف نیکخو. --- تهران:
احسان، ۱۳۸۵.
۴۱۶ ص.

ISBN: 964-356-453-3

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
۱. فارسی -- جمع. ۲. زبان عربی -- جمع. الف. عنوان.
۴ فا ۵ PIR ۲۷۵۶/۹۹ کی ۲

۸۴-۴۲۳۲۹ م

کتابخانه ملی ایران

کاربرد جمع مکسر در زبان فارسی

محمد عارف نیکخو

نشر احسان

جلد ۱۰۰۰

اول - ۱۳۸۵

چاپخانه مهارت

۳۵۰۰ تومان

✦ مؤلف:

✦ ناشر:

✦ تیراژ:

✦ نوبت چاپ:

✦ چاپ:

✦ قیمت:

◀ فروشگاه شماره ۱: تهران - خیابان انقلاب - رویروی دانشگاه - مجتمع فروزنده - شماره ۴۰۶ - تلفن: ۶۶۹۵۴۴۰۴

◀ فروشگاه شماره ۲: تهران - خیابان ناصر خسرو - کوچه حاج نایب - شماره ۱/۱۱ - تلفن: ۳۳۹۰۲۷۵۰

سندوق پستی: تهران ۳۸۵ - ۱۱۴۹۵

ISBN: 964-356-453-3

شابک: ۹۶۴-۳۵۶-۴۵۳-۳

نشر احسان

فهرست مطالب

۷	پیش گفتار
۱۱	مقدمه
۱۵	حرف (الف).
۱۹	حرف (ب).
۲۵	حرف (ت).
۲۹	حرف (ث).
۳۳	حرف (ج).
۴۵	حرف (ح).
۶۵	حرف (خ).
۷۵	حرف (د).
۸۳	حرف (ذ).
۸۷	حرف (ر).
۱۰۵	حرف (ز).
۱۱۱	حرف (س).
۱۲۵	حرف (ش).
۱۴۳	حرف (ص).
۱۵۱	حرف (ض).
۱۵۷	حرف (ط).
۱۶۵	حرف (ظ).
۱۶۹	حرف (ع).

۲۰۱	حرف (غ)
۲۱۳	حرف (ف)
۲۲۷	حرف (ق)
۲۴۵	حرف (ک)
۲۵۷	حرف (ل)
۲۶۵	حرف (م)
۳۴۵	حرف (ن)
۳۸۱	حرف (واو)
۳۹۹	حرف (ه)
۴۱۱	حرف (ی)

جمهوری اسلامی ایران

دانشگاه تهران

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

مابسته

از مطبعه کتابخانه ب " کتابخانه جامع مکتب در زبان فارسی "
 تألیف دانشمند علامه محمد عارف شالچی (پیش از این به نام)
 به زودی به طبع آراسته و در دسترس خوانندگان دانش و ادب
 قرار گیرد. همچنانکه مکتب که در زبان فارسی کتابخانه
 دارد، از دقایق درگاه خود و در تمام لغات در زبان فارسی
 زحمات مؤلف از جمله این کتاب مکتب را بداد

مجلس کتاب

دانشگاه

مطبعه

شماره
 تاریخ
 پست

پیش گفتار

سپاس و ستایش برای پروردگار یگانه که حمد و شکرگزاری خاص اوست، خدایی که به انسان ارزش و اعتبار بخشیده است «ولقد کرّمنا بنی آدم» مدتها در این اندیشه بودم در زمینه جمع مکسر که در زبان فارسی کاربرد خاصی دارد، کتابی به رشته تحریر در آوردم، اما به سبب مشغله کاری و گرفتاری های بی شمار در زمانی معین که در این کتاب پایان یافت، نتوانستم آن را به چاپ برسانم! سرانجام در این دو سه سال اخیر، تصمیم گرفتم با بررسی مجدد برای چاپ آن اقدام نمایم.

همچنانکه همه ادبا و اساتید آگاهند: جمع مکسر خاص زبان عربی است که کاربرد آن در زبان فارسی رایج است. هر چند کتب درسی از واژه های سره و خالص فارسی نمی تواند برخوردار باشد! تردیدی نیست که زبان فارسی به مرور زمان ممکن است از واژه های بیگانه رهایی پیدا کند، آنهم به همت فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی و اساتید فن و ادبا و نویسندگان. پذیرفتن زبان عربی و واژه های آن به خاطر عظمت قرآن ضرورت دارد.

بنا به گفته مرحوم دهخدا - روانش شاد - زبان فارسی ملکه زبان های دنیاست و به خاطر این که زبان عربی وارد زبان ما شده است، ناچاریم آن را بپذیریم و به کار ببریم. به هر حال جمع مکسر: جمعی است که ساختمان مفرد آن بهم می ریزد و آن از سه بخش تشکیل شده است:

- ۱- آن که حرکت های حروف آن عوض شده، مانند: آسَد که به شکل اُسَد درمی آید.
- ۲- آن که یکی از حرف های آن تغییر کند مانند رُسل که جمع رسول است.
- ۳- آن که حرفی یا دو حرفی به آن اضافه می شود مانند رَجُل که جمع آن رجال است یا نور که جمع آن انوار است. جمع مکسر از جهت دیگر به دو نوع «قلت و کثرت» تقسیم می شود که جمع قلت آن انواع و اوزانی دارد که آوردن آن در اینجا ضرورتی ندارد.

بعضی از جمع‌ها مکسر دوباره جمع می‌شوند که آن‌ها را جمع الجمع نامند مانند ید، زهر که جمع مکسر آنها: ایدی و ازهار است و جمع الجمع آنها آیادی و ازاهیر می‌باشد.

مضافاً این که از اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر جلیل تجلیل دانشمند بنام (مدیر گروه ادبیات - دانشگاه تهران) و نیز از ادیب ^{الذکیب} و فرزانه جناب آقای دکتر حسن احمدی گیوی (استاد ادبیات دانشگاه‌های ایران) که در زمینه تفریط کتاب مورد نظر، بنده حقیر را مورد لطف و عنایت خود قرار داده‌اند، قدردانی نمایم و از الطاف و مواحم آنها بی‌نهایت سپاسگزارم در پایان از اساتید و صاحب‌نظران محترم خواهشمند است اگر چنانچه در این کتاب اشکالی به نظرشان رسید، بنده حقیر را آگاه سازند، انشاءالله در چاپ‌های بعدی اصلاح شود.

ممنون و سپاسگزارم

مؤلف

بنام خدا

زبان تازی با زبان پارسی چنان جوش خورده و پیوند یافته است که آن دو را با هیچ ابزار یا ترفندی نمی‌توان از هم جدا کرد. تلاش پارسی‌مداران گذشته برای بیرون راندن واژه‌های تازی از زبان پارسی، و آفرینش یا گزینش پارسی سره، تلاشی ناسره و بی‌فرجام بود و تعصبی نپخته و نسخته. تلاش و پافشاری تازی‌گرایان خام‌اندیش نیز در راه به کارگیری هر چه بیشتر واژگان تازی و برتری دادن کاربرد آنها بر واژه‌های پارسی، دست کم از کزروی گروه نخستین ندارد.

آمیختگی و جوش خوردگی واژه‌ها و اصطلاح‌های تازی با پارسی، چنان ریشه‌دار و جا افتاده است که از کاربرد آنها در زبان پارسی، گریز و گزیری نیست و بسیاری از آنها پیشینه‌ی کاربردی دوازده سده‌ای دارند و برای ما ایرانیان، فارسی یا فارسی واره شده‌اند.

نگارنده همیشه کوشش داشته‌ام که درخور توان در نوشته‌های خود، بیشتر، واژه‌ها و ترکیب‌های پارسی به کار گیرم تا تازی؛ زیرا که زبان ملی و رسمی و اداری و علمی ما، پارسی است نه تازی؛ اما هرگز به پارسی سره اعتقادی نداشته‌ام؛ چه، آن را گریز از همه‌ی مفاخر علمی و ادبی و فنی، و بی‌بهره ماندن از حاصل ذوق و اندیشه و دانش و بینش ابن‌سینا، فردوسی، مولوی، ناصر خسرو، بیرونی، خیّام، سعدی و حافظ و دیگر بزرگان کشورمان می‌دانم. و با اینکه در تساوی شرایط، واژگان پارسی را بر تازی بر می‌گزینم؛ در صورت لزوم، در کاربرد واژه‌ها و اصطلاح‌های تازی، درنگ و دریغ روا نمی‌دارم. و اساساً واژه‌هایی چون درس، کتاب، شعر و... را عربی نمی‌دانم؛ بلکه آنها را پارسی یا فارسی‌واره تازی تبار می‌شناسم.

ما ایرانیان حتی گاهی پاره‌ای از واژه‌های تازی را بر واژه‌های پارسی بر می‌گزینیم؛ چنانکه ذوق سرشار ایرانی، واژه‌های تازی نرم «ماده» یا «عنصر» تازی را بر واژه ژمخت «آخشيجان» ایرانی تبار برتری می‌دهد و گاهی نیز لفظ و معنی بسیاری از واژه‌های برگرفته از تازی را به ذوق و خواست و توان و اقتضا و پذیرش اندامهای آوایی خود، دگرگون می‌سازد. به عنوان نمونه،

واژه تازی تبار «مُصاحَبَة» (= مصاحبت) را می‌نگریم که دگرگونی‌های لفظی و معنایی زیر را در آن روا داشته‌ایم:

۱- تازی آخر واژه را به‌های حرکت برگردانده‌ایم.

۲- صدای حرف صاد را سین تلفظ می‌کنیم.

۳- تلفظ حی خطی را به‌های هوز برگردانده‌ایم.

۴- و ۵- فتحة دو حرف حا و باء را به کسره تبدیل ساخته‌ایم.

۶- معنی واژه را دگرگون ساخته، به جای «هم نشینی» که معنی اصلی و تازی آن است، معنای «گفت و گوی دو جانبه» بدان داده‌ایم.

با این ترتیب، چه کسی می‌تواند بگوید: واژه‌ی «مُصاحَبَة» تازی است؟!

ما از زبان‌های زنده‌ی دیگر جهان نیز واژه‌های بیشماری برگرفته‌ایم - و این، نقطه قوت و انعطاف‌پذیری زبان فارسی است. - و آنها را به مقتضای حال دگرگون ساخته‌ایم. استاد فقید دکتر پرویز ناتل خانلری، چهل سال پیش در همایشی فرمودند: ما حدود یک صد و پنجاه هزار واژه‌ی کاربردی در زبان فارسی رسمی داریم که یک سوم آن، پارسی، حدود یک سوم آن، تازی، و یک سوم دیگر برگرفته از زبان‌های دیگر است.

فرق اصلی واژه‌های برگرفته از تازی با واژه‌های برگرفته از زبان‌های دیگر، افزون بر تفاوت کمی، در این است که ما از دیگر زبان‌ها، تنها ساختار مفرد واژه‌ها را گرفته‌ایم و آنها را با یکی از پسوندهای «ها» و «ان» فارسی، جمع می‌بندیم؛ ولی از زبان تازی، مفرد واژه‌ها را همراه جمع آنها به زبان پارسی وارد کرده‌ایم؛ واژه‌هایی چون رادیو، تلویزیون، اتوبوس، فیلسوف و... تنها ساختار مفردشان وارد زبان پارسی شده‌اند؛ اما واژه‌های تازی مفرد کتاب، درس، مدرسه، معلم، اطلاع، قرینه، تدبیر و... را همراه جمع آنها، یعنی: کُتُب، دُرُوس، مَدَارِس، مُعَلِّمِین، اِطَّلَاعَات، قُرَایِین، تَدَابِیِر و... از تازی برگرفته‌ایم. و در این رهگذر، جمع مکسر عربی، شأن خاص، و پایگاه والا‌یی دارد؛ چه، برخلاف قالب‌ها و قاعده‌های جمع مذکور و جمع مؤنث سالم، ناستومند است و یادگیری آنها برای دانشجویان و دانش‌آموزان و زبان‌آموزان، با ظرافت و دقت بیشتری همراه است. اینجاست که ارزش کار دوست و همکار عزیز و ادیب دانشمندمان آقای محمد عارف نیک‌خو، در پژوهش و گردآوری گفتارهای مربوط به جمع مکسر، به روشنی چهره می‌نماید.

افزون بر همه گفته‌های بالا، زبان تازی، زبان قرآن گرامی ماست و ایرانی مسلمان، دوست دارد معنی آیه‌های شریف و ذکرهای دلنشین نماز را دریابد و آن‌گاه که سوره فرخنده‌ی یاسین را می‌خواند، معنی و نیز ساختار مفرد جمع‌های مکسر آباء، اعناق، آیدی، آلهه، عباد، عیون،

مشارب و... را که در آن سوره‌ی شریف به کار رفته، بفهمد و بهره‌ی بیشتری بگیرد؛ از این روست که می‌توان گفت: پاداش آن جهانی دوست پژوهنده و پر تلاش و با ایمان مان جناب محمد عارف نیک خو کمتر از کسانی نیست که قرآن‌آموزان را به خواندن سخن خدا، فارغ از درک معنا و پیام آن و ا می‌دارند و پا می‌فشارند.

تألیف این اثر ارزنده و برارنده و آموزنده را به مؤلف گرامی شادباش می‌گویم و سرفرازی روزافزون و پیروزی هر چه بیشتر آن دوست و همکار گرانمایه و دانشور را در خدمت به ایران عزیز و جوانان و دانشجویان ارزشمند ایرانی، و زبان و ادب پارسی آرزو دارم.

اسفند ماه / ۱۳۸۱

دکتر حسن احمدی گیوی